
Maak kennis met Karl Jaspers

Zijn betekenis voor geestelijke verzorgers

De auteur laat ons kennis maken met existentiële filosoof Karl Jaspers (1883-1969). Geestelijk verzorgers kunnen wat van hem leren rond existentie, transcendentie en *Chiffren* als vingerwijzingen daarnaar. Deze lijken minder in beeld te zijn door verschillende vormen van hedendaags bijgeloof.

Mariëlle Polman

NEDERLAND OP DE SOFA was het thema van *Filosofie Magazine* in september 2015. Twee Belgische psychiater-filosofen luidden de alarmklok over de geestelijke situatie in ons land: volgens Dirk De Wachter hebben we de neiging tegenslagen te ordenen in psychopathologische hokjes om ze vervolgens met professionele hulp op te lossen, en Damiaan Denys stelt de diagnose dat we niet meer met abnormaliteit kunnen omgaan, omdat we alles onder controle willen houden.

Niet alleen psychiaters plaatsen vraagtekens bij de manier waarop we omgaan met wat buiten ons begrip valt, met het buitenissi-

ge of excentrieke. Ook sommige ex-patiënten uiten kritische geluiden, zoals Wouter Kusters in zijn *Filosofie van de waanzin* (2014). Hierin probeert hij de waanzin te begrijpen door deze uit het exclusief medische domein te bevrijden en weer in contact te brengen met cultuur, filosofie en religie. Enkele jaren eerder beschreven andere ex-psychotici hun ervaringen met de psychiatrie in de bundel *Tegen de tijdgeest. Terugzien op een psychose* (2011). Ook zij pleitten voor een eerherstel van de mens als geestelijk wezen.

In beide boeken wordt de naam genoemd van Karl Jaspers (1883-1969), een Duitse psychiater-filosof. Zijn *Allgemeine Psychopathologie* (1913) is een beroemd, kloek handboek voor de psychiatrie. Hierin kijkt hij verder dan alleen het medische domein en benadert hij geestesziekten uitvoerig vanuit een psychologisch-fenomenologisch perspectief. Deze tendens zet hij voort in zijn *Psychologie der Weltanschauungen* (1919), waarna hij zich steeds meer richt op de filosofische en theologische fundamenteën van de betekenis van mens-zijn. Een uitgebreide samenvatting van deze fundamenteën zet hij uiteen in *Der philosophische Glaube angesichts der Offenbarung* (1962).

Het is opvallend: zijn naam wordt genoemd door schrijvers die in de klinieken iets be-

langrijks hebben gemist, namelijk een benadering van hen als mens en niet als gestoorde. In plaats van alleen te kijken naar de hersenen en de invloed van pillen, pleiten zij voor het kijken naar de persoon. Wouter Kusters (2014, p. 28): 'Als we werkelijk denken dat we iemand beter begrijpen door zijn hersenen te analyseren, maken we dezelfde fout als Patrick Bateman uit *American Psycho*. Bateman wil o zo graag het geheim van de vrouw leren kennen en zaagt daarom enkele exemplaren in stukken. Na jachtig graven in ingewanden begint hem langzaam te dagen dat het innerlijk van de vrouw niet in haar binnenste te vinden is'.

Hoe is het innerlijk dan wel te vinden? Via de begeleiding van geestelijke verzorgers, zij die oog hebben voor de mens als persoon, als geestelijk wezen? De relevantie van hun werk is in de huidige gesecculariseerde samenleving niet meer vanzelfsprekend, integendeel: niet alleen de patiënt vraagt hun aandacht, maar ook dienen ze zichzelf te verantwoorden tegenover de medische wereld en tegenover de instanties die voor de financiering zorgen. Die willen immers zeker weten dat geestelijk verzorgers iets toe te voegen hebben aan de gezondheid van de patiënt, in een tijd waarin er sprake is van een neurobiologisch paradigma en bovendien van leegloop van kerken en argwaan jegens religie. Er is goed nieuws: geestelijke verzorgers kunnen Karl Jaspers uit de kast halen om te laten zien dat hun werk zinvol is! Daarbij dienen ze wel zijn kritische kanttekeningen ter harte te nemen, want Jaspers confronteert ons met verleidingen waar ook geestelijk verzorgers aan bloot kunnen staan.

Waarom zouden geestelijk verzorgers juist met Karl Jaspers moeten kennismaken? Dat maken zijn ideeën over de betekenis van mens-zijn duidelijk. De eerste vraag die we moeten beantwoorden, is dan ook: wat verstaat hij onder de mens, in het bijzonder een gelovig mens? En wanneer komt het mens-zijn in gevaar? Allerlei vormen van bijgeloof blijken namelijk het mens-zijn te be-

dreigen. Dat roept ten slotte de vraag op hoe we aandacht kunnen houden voor een gelovig mens-zijn.

Gelovig leven

Verschillende werelden hebben verschillende talen. In de taal van de geestelijke verzorging klinken dikwijls de woorden zingeving en spiritualiteit. Hoewel deze woorden steeds meer ingeburgerd lijken te raken, kunnen ze de indruk wekken dat het om iets speciaals, iets exclusiefs gaat. Karl Jaspers spreekt echter van geloof of een gelovig leven, waarmee hij iets algemeen menselijks aangeeft: iets wat voor iedereen geldt, mensen met en zonder een opleiding, ziek en gezond, jong en oud, kerkelijk en niet kerkelijk, verbaal begaafd en onbegaafd. Aandacht voor de betekenis van een gelovig leven is dus niet tijdgebonden, laat staan achterhaald, maar essentieel om mens te kunnen zijn.

Ex-psychotici pleiten voor eerherstel van de mens als geestelijk wezen

De betekenis van mens-zijn heeft bij Jaspers een kantiaanse, existentialistische en fenomenologische achtergrond. Wat hij vooral van de filosoof Immanuel Kant overneemt, is de begrensdheid van wat wij kunnen kennen. Kant onderscheidt kennen en denken, respectievelijk het gebied van het *Verstand* en van het *Vernunft*. De wereld zoals wij die waarnemen verschijnt aan ons in ruimte en tijd. Deze 'fenomenale' wereld kunnen wij kennen met ons *Verstand*. De wereld die wij niet kennen, maar die richting geeft aan ons denken en handelen, noemt Kant de 'noumenale' wereld: de wereld met ideeën als God en ziel, die wij weliswaar niet kunnen kennen, maar wel kunnen denken met ons *Vernunft*.

Jaspers noemt de fenomenale wereld die wij proberen te kennen, het *Dasein*. Dit is het terrein van de natuur, van de empirische weten-

schap. Het is een waardevol terrein, maar we mogen het niet absoluut stellen, omdat we dan zouden ontkennen dat de wereld aan ons verschijnt. In dit verschijnen aan ons zit onze vrijheid, en door onze vrijheid gaan we niet op in het *Dasein*. Vielen we ermee samen, dan zouden we ongelovige natuurwezens, machines of robots zijn, die zich nooit afvragen welke ervaring voorafgaat aan wetenschappelijk onderzoek, waarom ons iets overkomt, waarom de wereld er is.

Jaspers confronteert geestelijk verzorgers met verleidingen

Vrijheid is geen object van empirisch onderzoek, maar bevindt zich op een ander terrein, namelijk dat van de existentie en daarmee van de transcendentie. De existentie is ons eigenlijke, menselijke bestaan, waarin wij niet er-zijn, zoals een ding, maar kunnen-zijn: ons bestaan moet gerealiseerd worden. In dit besef van vrijheid wordt de mens zich ervan bewust dat hij alle verschijnselen van de wereld transcendeert. Dit trio van vrijheid, existentie en transcendentie vormt de kern van Jaspers' existentiële filosofie en is de basis van het idee dat mensen gelovige wezens zijn.

Dat wij gelovige wezens zijn, heeft alles te maken met ons bewustzijn: volgens Jaspers zijn wij ons ervan bewust dat subject en object gescheiden zijn. Als we nadenken over onszelf, dus onszelf tot object maken, merken we telkens dat we meer zijn dan we weten. We ontglippen onszelf: we zijn niet te reduceren tot een te definiëren onderzoeksobject, maar zijn een wezen dat *kán* zijn. Dit is een moment van vrijheid, waarin we volgens Jaspers beseffen dat wij geschonken zijn. Dat besef van geschonken zijn is verbonden met transcendentie (Jaspers, 1962). Concrete, individuele ervaringen zijn de enige plekken waar transcendentie, altijd verborgen, werkelijk wordt. Concrete ervaringen waar wij onze vrijheid en daarmee transcendentie beseffen, zijn met name

grenssituaties: situaties waarmee geestelijke verzorgers dagelijks in hun werk te maken hebben. Dood, toeval, schuld en strijd zijn voorbeelden die Jaspers noemt als hij het over grenssituaties heeft. Hier ervaren we ten diepste dat de wereld niet klopt, oftewel een antinomische structuur heeft. We ervaren in deze situaties onoplosbare tegenstellingen die zich aan de grens van ons kennen en denken bevinden. Juist daar wordt duidelijk wat essentieel is in ons mens-zijn.

Het zijn vooral mensen met een psychopathologische aandoening die laten zien dat wij gelovige wezens zijn. Een blik in de afgrond is dus niet zozeer een afwijking van een gezondheidsnorm, maar een openbaring van het wezen dat mens heet. Jaspers werkt dit uit in *Strindberg und Van Gogh. Versuch einer vergleichenden pathographischen Analyse* (1922).

Bijgeloof

'Die Möglichkeit, zu glauben, ist heute in zahllosen Menschen verborgen', zo schrijft Jaspers (1962, p. 7) in de jaren zestig van de vorige eeuw. Hij ziet verschillende (en tot op vandaag herkenbare) factoren waardoor de mogelijkheid om te geloven vaak onzichtbaar is: steeds minder mensen worden aangetrokken door kerk of religie, men zoekt heil in een rationele interpretatie van de verlichting of in aanbidding van de wetenschap. Jaspers noemt de laatste twee tendensen vormen van bijgeloof, waardoor het geloof, en daarmee het mens-zijn, dreigt te verdwijnen. Een voorbeeld is de pretentie om op basis van empirische wetenschappen te verklaren, dan wel te weten, wie of wat de mens is. In de huidige tijd: door te veronderstellen dat wij ons brein zijn, of mensen te classificeren in hokjes van de DSM, het handboek van psychiatrische diagnostiek. Hij ontkent geenszins dat empirisch onderzoek zinvol is, aangezien het fysieke, psychische, medische en sociologische facetten bestudeert. Een arts, een psychiater, een psycholoog hebben allen hun eigen terrein. Maar de mens is meer, namelijk een existentieel wezen, vrij en verbonden met transcen-

dentie. Daarop vestigen geestelijk verzorgers hun aandacht.

Geestelijk verzorgers kunnen echter ook in een vorm van bijgeloof vervallen. In de verdediging van hun werkterrein wijzen sommigen op hun succesvolle bijdrage aan het welbevinden van patiënten, aan heling van het zingevingsproces, verzoening, heiliging, gezond ziek-zijn, coping-potentieel, positieve energie en herstel. Sommigen, vaak humanistische geestelijk verzorgers, spreken van autonomie en geestelijke weerbaarheid. Je zou kunnen zeggen dat zij allen zich hier schuldig dreigen te maken aan wat Jaspers het bijgeloof in gesloten systemen noemt, al helemaal waar ze het heil proberen te vinden in levensbeschouwelijke diagnostiek en modellen. Het gevaar is dat de mens hier een object wordt, waarvan de functie en disfunctie verklaard kunnen worden. Dat is onmogelijk. Juist in grenssituaties, daar waar het mens-zijn oplicht, ervaren we volgens Jaspers dat we in wezen schipbreuk lijden. We zijn een ruïne die niet te restaureren is, zowel patiënten, cliënten, als geestelijke verzorgers.

Een andere vorm van bijgeloof die het geloof kan ondermijnen, is het lichamelijk en eenduidig maken van de transcendentie. Vooral geestelijk verzorgers, die immers bijna beroepsmatig omgaan met het transcendente, dienen zich hiervan bewust te zijn. Jaspers bekritiseert bepaalde theologen die God als een lichamelijke realiteit lijken te beschouwen en over hem spreken alsof Hij behoort tot het empirische terrein, het *Dasein*. In hun uitdrukkingen, in taal en in rituelen, lijken zij van alles te weten over de transcendentie, over God. Dit verwijt hij het openbaringsgeloof, dat een objectieve openbaring vooronderstelt die niet voor ieder een zeggingskracht heeft, aldus Jaspers. Hij schrijft dit geloof echter geenszins af.

Het is fascinerend hoe hij de verhouding tussen filosofisch geloof en openbaringsgeloof benadert, in een poging te begrijpen wat de betekenis van het laatste is. Beide vormen

van geloof zijn volgens hem verbonden met een besef van een oorsprong, die zich niet laat weerleggen of bewijzen, maar zich alleen laat ontvouwen. In tegenstelling tot het filosofisch geloof is het openbaringsgeloof gestoeld op een objectieve openbaring die voor iedere aanhanger van dat geloof geldt. Zo is de openbaring in het christendom gebaseerd op de Heilige Schrift. Waarom kan het christelijke geloof toch interessant zijn voor iemand die buiten deze gemeenschap staat? vraagt Jaspers zich af. Omdat mensen gelovige wezens zijn.

Chiffren en communicatie

De vraag die Jaspers bezighoudt, en ook geestelijk verzorgers, is: hoe houden we levend dat we gelovige wezens zijn? Kort gezegd luidt zijn antwoord: door gevoelig te zijn voor *Chiffren*. Wat zijn dat? En wat hebben geestelijk verzorgers ermee te maken? Alles. In het Nederlandse woordenboek Van Dale kom je het woord *Chiffre* niet tegen. In het

Een blik in de afgrond is een openbaring van het wezen dat mens heet

Duits echter wel. Daar betekent het geheim teken, geheimschrift, code (het Franse *chiffre* kan die betekenis ook hebben, net als het Engelse *cipher*). Zo spreekt Kant bijvoorbeeld van het 'Chiffreschrift, wodurch die Natur in ihren schönen Formen figürlich zu uns spricht' en dicht Walt Whitman over een *mystic cipher* achter al wat is. Jaspers noemt *Chiffren* vingerwijzingen naar transcendentie; een geestelijke realiteit in alles waar we iets gewaar worden van transcendentie. We krijgen in een concrete, individuele ervaring een besef van een eigenlijke werkelijkheid die verder reikt dan het *Dasein*. Alles kan een *Chiffre* worden: woorden waarmee we God aanduiden, een stofje in de hersens, maar vooral grenssituaties. De transcendentie zelf ligt 'jenseits aller Chiffren' (Jaspers, 1962): zij blijft verborgen, terwijl ze wel ervaren

wordt. Dit noemt Jaspers het gebied van de zijsspeculatie en de mystiek, een ander gebied dan het *Dasein* maar wel daarmee verbonden.

Geestelijk verzorgers kunnen in een vorm van bijgeloof vervallen

Volgens Jaspers raakt het besef van *Chiffren* verschaald door allerlei vormen van bijgeloof, zoals geloof in de wetenschap of geloof in een zeker, lichamelijk beeld van God. Het is dus zaak, vooral ook voor geestelijk verzorgers, om te zoeken naar manieren om de gevoeligheid voor *Chiffren* te behouden en er een begrijpelijke en zuivere taal voor te vinden. Dat lijkt bij Jaspers belangrijker te zijn dan bijvoorbeeld onderscheid maken tussen gebonden en ongebonden geestelijke verzorgers, of discussiëren over de ambtelijke binding. Er zijn volgens hem mensen nodig die de betekenis van teksten als de Bijbel kunnen interpreteren, die rituelen kunnen uitvoeren, die een ernstig spel kunnen spelen met *Chiffren*, waarvan de betekenis altijd in beweging is en die we nooit kunnen vatten in een gesloten begrip.

Wat vooral nodig is om gevoelig te blijven voor vingerwijzingen naar transcendentie, is ware communicatie. Dit besef speelt een belangrijke rol in de filosofie van Jaspers, die zelf communicerend zijn gedachten ontplooit. Hij onderscheidt drie vormen: communicatie van de algemene omgang, existentiële communicatie, waarin ik door de ander tot mijzelf kom en de ander door mij tot zichzelf komt, en communicatie van de rede. De laatste draagt elke andere vorm van communicatie: het is de totale wil om te communiceren, vanuit de twee deugden eerlijkheid en rechtvaardigheid.

Het voert te ver om dit hier toe te lichten, maar de oproep om in dialoog te blijven is duidelijk. In dialoog met patiënten en cliën-

ten, in dialoog met andere geestelijk verzorgers over de fundamenteën van het vak, over filosofisch geloof en openbaringsgeloof, met daarbij de vraag: hoe houden we de gevoeligheid voor een gelovig bewustzijn wakker en welke taal gebruiken we daarvoor? Een vraag zonder één antwoord, waarover we niet uitgedacht raken. We zijn immers gelovige wezens.

Mariëlle Polman is docent Nederlands en filosofie aan het Stedelijk Gymnasium Nijmegen en organiseert activiteiten vanuit 'Wie weet! Praktijk voor filosofie, religie en literatuur'. Zie www.marielle-polman.nl. In 2015 heeft ze de Master Religiewetenschappen afgerond met een scriptie over Karl Jaspers en de geestelijke verzorging.

Literatuur

- Jaspers, K. (1913). *Allgemeine Psychopathologie. Ein Leitfaden für Studierende, Ärzte und Psychologen*. Berlin: Springer.
- Jaspers, K. (1919). *Psychologie der Weltanschauungen*. Berlin: Springer.
- Jaspers, K. (1922). *Strindberg und Van Gogh. Versuch einer vergleichenden pathographischen Analyse unter vergleichender Heranziehung von Swedenborg und Hölderlin*. Bern: Bircher.
- Jaspers, K. (1962). *Der philosophische Glaube angesichts der Offenbarung*. München: Piper.
- Kusters, W. (2014). *Filosofie van de waanzin*. Rotterdam: Lemniscaat.
- Polman, M. (2015). *Over grenzen. Een ontmoeting tussen geestelijke verzorgers en Karl Jaspers*. Scriptie Master Geestelijke Verzorging aan de Faculteit der Filosofie, Theologie en Religiewetenschappen van de Radboud Universiteit Nijmegen.
- Tellegen, E., Mous, H., & Muntjewerf, D. (2011). *Tegen de tijdgeest. Terugzien op een psychose*. Amsterdam: Candide.
- Whitman, W. (1892) 'In every object, mountain, tree, and star – in every birth and life, As part of each – evol'd from each – meaning, behind the ostent, A mystic cipher waits infolded.' Opgenomen in *Leaves of Grass*. Philadelphia: David McKay.